कालेन मध्याह्नात्तस्य नतसंज्ञा । अथ चरेणोन्नतस्योन्नतकालस्य चिद्या ज्या साध्या । सा च ज्या मध्यावधिर्भवति । स च मध्यप्रदेशोऽक्षोरात्रवृत्तस्योन्मण्डलसंपाते भवति । यत उन्मण्डलसंपाताभ्यामूर्ध्वमक्षोरात्रवृत्तस्यार्धमधोऽर्धम् । अत उन्मण्डलावधेर्जीवा साध्या । क्षितिजोन्मण्डलयोरन्तरं चरार्धम् । अतश्चरार्धेन वर्जिताद्युत्तरगोले, दक्षिणे तु युतात् । यत उत्तरगोले क्षितिजादुपर्युन्मण्डलं, दक्षिणेऽधः । तस्मात् कलाद्या ज्या साधिता सा चिद्याद्वृत्तपरिचिता । सा च स्फुटसंज्ञा । अथ यदि चिद्याद्वृत्त एतावती तदा द्युज्याद्वृत्ते किवतीत्यनुपातेन द्युज्याद्वृत्तपरिचिता । सा च कलासंज्ञा" ग्रमि० ।

शि०शि०उक्ते यद्याद्यानयनसम्बन्धानार्थे ४उपायभेदे च । "वन्नवेधविधिना ध्रुवोन्नतिर्या नतिश्च भवतोऽक्षजन्यकौ । तौ क्रमाद्विषुवदक्षार्कदृग्वेधेऽथ वा नतसमुन्नता क्षयाः" शि० "चक्रवन्नेत्र यद्वेधवद् ध्रुवं विध्येत् । तत्र वन्नवेध्यां च उन्नतांशास्तेऽक्षांशाः । ये नतास्ते लम्बांशाः । अथ वा विषुवद्दिनार्धे वेर्कस्य नतोन्नतांशास्तेऽक्षलम्बांशा इति युक्तियुक्तम्" ग्रमि० । "उन्नतं द्युनिशमण्डले कुजात् सावनं द्युतिविधौ हि तज्ज्ञकाः । तिर्यगक्षवशतोऽक्षकर्णवच्छेदको न तु नरः स लम्बवत्" शि० । "दृङ्मण्डले क्षितिजादुपरि यद्यर्थज्ञं वेऽंशास्तु उन्नताः खमध्यादधस्ते नताः । उन्नतांशानां ज्या यद्वा । नतांशज्या दृग्ज्या यद्वा कक्षवृत्तिप्राभिकृतः कार्यः । दृष्टः कुदृष्टेनोच्छ्रितत्वात् । अयमर्थो यद्यद्यावाधिकारे व्याख्यात एव" ग्रमि० ।

"उदग्दृग्यं याति यथा यथा नरस्तथा तथा स्यादुन्नतमण्डलम् । उदग्दिग्यं प्रयाति चोन्नतं क्षितेस्तटस्थे योजनजाः कलांशकाः" शि०शि० ।

ततः भावे अञ् औन्नत्य न० । तत् उन्नता स्त्री । त्व उन्नतत्व न०, तद्भावे "तदेव नैसर्गिकमुन्नतत्वम्" रघुः

उन्नतकाल पु० शि०शि० उक्ते छायातः कालज्ञानसाधने प्रक्रियाभेदे "यस्तुतिप्रस्थितगुणस्य वर्गो द्युज्यैष्टकर्णाहतिहृद्भवेद्यः । दृष्टान्यका तद्रहितान्यका या भवन्ति या उत्क्रमचापलिप्ताः । नतासवस्ते खरहर्दलं तैरूनीकृतं चोन्नतकाल एवम्" शि० । "त्रिज्यावर्गः पलकर्णेन गुण्यः द्युज्यया दृष्टकर्णस्य च घातेन भाज्यः यत्फलं लभ्यते सेष्टान्यका । तयेष्टान्यया रहितया अन्यया यद्यद्वेधं नतोत्क्रमेण धनुः कार्यं तस्य धनुषोयावत्यः कलास्तावत्सङ्ख्यिनु कालेन नतासवोऽन्येषाः तैर्नतासुभिरूनीकृतादिनदलाद्व उन्नतासवः स्युः । प्रकारान्तरेण तेरादिनिकलवेधोपपत्तिः । यदोष्टच्छायाकर्णेन द्वादशाङ्गुलशङ्कुर्लभ्यते तदा त्रिज्याकर्णेन क इति । अत त्रिज्याया द्वादश गुण इष्टकर्णो हरः । फलं शङ्कुः । अथ तस्य कृतिकरणार्थमनुपातः । यदि द्वादशाङ्गुलशङ्कोर्विषुवत्कर्णः कर्णकृतिदास शङ्कोः क इति । पूर्वं त्रिज्याया द्वादश गुण इदानीं हरः । अतस्तुल्यत्वाद्द्वादशाङ्कयोर्गुणहरयोर्नाशे कृते सति त्रिज्यायाः पलकर्णो गुण इष्टच्छायाकर्णो हरः फलमिष्टकृतिः । अथेष्टान्त्याकरणायानुपातः । यदि द्युज्यया त्रिज्या लभ्यते तदिष्टकृता किमिति । इदानीं त्रिज्या गुणो द्युज्या हरः । हरयोर्घातो हर इति द्युज्येष्टकर्णाहतिर्भवति । गुणयोर्घाते त्रिज्यावर्गः पलकर्णगुणितो भवति । एवं फलमिष्टान्त्यका । तया वलितायाः अन्त्यायाः यद्यद्वेधं सा नतज्योत्क्रमज्या चरसंज्ञा । अतस्तया धनुरुत्क्रमेण च नतकालः स्यात् । नतकालो दिनार्धात् पतित उन्नतकालः स्यादित्युपपन्नम्" ग्रमि० ।

उन्नतानत न० उन्नतं च तदानतञ्च । उन्नतोच्चस्थानादौ । "बन्धुरं तून्नतानतम्" अमरः ।

उन्नति स्त्री उद्+नम-क्तिन् । १वृद्धौ, २उदये, ३गरुडभार्यायाञ्च तत्र चन्द्रशृङ्गोन्नतिः शि०शि० उक्ता यथा "मासान्तपादे प्रथमेऽथ वेन्दोः शृङ्गोन्नतिर्यद्दिवसेऽवगम्या । तदोदयेऽस्ते निशि वा प्रसाध्यः शङ्कुर्विधोः स्वोदितनाडिकाद्यैः" शि० । "शुक्लाष्टम्या उपरि प्रथमेऽथ वा शुक्लाष्टम्याः प्रागेव यस्मिन्नभीष्टदिने यथिशृङ्गोन्नतिर्ज्ञातुमभीष्टा तस्मिन् दिने मासान्तपाद औदयिको चन्द्रार्कौ स्पष्टौ कार्यौ । प्रथमचरणे त्वस्तकालिकौ ततः शृङ्गोन्नतिर्ज्ञेया । निशि वा । एतदुक्तं भवति । मासान्तपाद उदयकाले यथिशृङ्गोन्नतिः साध्या । प्रथमाचरणे त्वस्तकाले । अथ वा निशुदयास्तमिनमेन । वलोदये तत्रोदयात् प्रागिष्टघटीतुल्यकाले वा वलास्ते तत्पाद्युपरोष्टासु घटीषु वा शृङ्गोन्नतिः साध्या । तत्र तात्कालिकौ चन्द्रार्कौ स्पष्टौ चन्द्रस्य स्फुटक्रान्त्युदयास्तलग्नोन्नत घटिकादिभिस्तदुपकरणैः शङ्कुः साध्यः । आनीयपत्तिः । चन्द्रस्यार्धोनने शुक्ले तत्कोटौ शृङ्गाकारे दृश्ये । तमेष्टकाले कतरा शृङ्गोन्नतिर्भविष्यतीति ज्ञातव्यम् । तत्र शुक्लस्य शृङ्गाकारतार्धोनने शुक्ले । तत्रार्धोनत्वं मासान्तपादे प्रथमे च संभवति । द्वितीयतृतीयचरणे तु चरणतीर्ज्ञशुक्लादिभिः तत्र्यशृङ्गोन्नतिरानीता या यत्र न उक्ता-